

TISZA ISTVÁN MEGGYILKOLÁSA

Gróf Tisza István volt miniszterelnököt 1918. október 31-én Hermina úti otthonában ismeretlen, katonaruhába öltözött személyek meggyilkolták. A rendőrségi nyomozás a bűntény elkövetését követően azonnal megkezdődött, de az ezzel kapcsolatos iratok a kommün fennállása idején eltűntek. A nyomozást ezért közel egy évvel az esemény után, 1919 augusztusától újra kellett indítani.

A bűncselekmény körülményeinek meghatározására, a gyilkosok személyének megállapítására és felelősségre vonására tehát csupán az évekkel később lezajlott két per során kerülhetett sor. Az első per 1920 augusztusában kezdődött a Magyar Királyi Budapesti Honvéd Hadosztálybíróságon, mivel a gyilkossággal gyanúsítottak a bűntett elkövetése idején tényleges állományú, illetve tartalékos katonák voltak. Az ügynevezett Tisza-perben a Magyar Királyi Budapesti Honvéd Hadosztálybíróság Mondada Jenő hadbíró vezetésével, 1920. szeptember 16-án hozott ítéletében megállapította a gyilkosság elkövetőinek személyét.

A „második” büntetőper megindítását az tette szükségessé, hogy a hadbírószágon az elítéltek és a tanúk vallomásaiban felbujtóként polgári személyeket neveztek meg, továbbá a rendőri és ügyészségi nyomozás során a gyilkossággal és annak előkészítésével kapcsolatban felmerültek civil személyek nevei is. A nyomozás során meggyanúsított személyek között találjuk Friedrich István volt miniszterelnököt, országgyűlési képviselőt és gróf Károlyi Mihály egykori köztársasági elnököt is. Friedrich ügyészségi vádirata, s a Károlyi elleni bűnvádi feljelentés a per iratanyagai között megtalálható. A jegyzőkönyvekben is nyomon követhető, hogy Friedrich a tárgyalás első napjaiban gyanúsítottként állt a Büntetőtörvényszék elé, később azonban egy mellékper során bizonyíték hiányában felmentették. Ezt követően már csupán tanúként hallgatták meg. Károlyit a vád megalapozatlansága okán tisztázták, vádemelésre sem került sor. Az ügyekben hozott bírósági határozatok a Tisza-per iratanyagában nem maradtak fenn.

A per a Budapesti Királyi Büntető Törvényszéken 1921. április 12-én, a vádirat ismertetésével kezdődött. Ezt követte a tanúk, majd a vádlottak meghallgatása. Ezután került sor a szembesítésekre és a bizonyítékok bemutatására. A bizonyítási eljárás után, a vádbeszédeket követően, a Büntetőtörvényszék 1921. október 5-én hozott ítéletet. Az elsőfokú ítélet ellen a halálra ítélt Kéri Pál és a szintén bűnösnek talált Gartner Marcell fellebbezéssel éltek. Ügyükben másodfokon a Budapest Királyi Ítéltábla háromnapos tárgyalást követően, 1923. június 21-én hozott ítéletet. Gartner Marcell ezután a Magyar Királyi Kúriához folyamodott, amely 1923. december 5-én a semmisségi kérelmét elutasította. Maga a büntetőtörvényszéki ítélet elveszett, de az Ítéltáblán, valamint a Kúrián hozott határozatok a „Tisza-per” iratanyagában megtalálhatóak.

A 7089/1919. jelzetű iratanyagot Budapest Főváros Levéltára illetékesség jogcímén a Politikatörténeti Intézetől 1989-ben vette át. Az Intézet jogelődje, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetében a peranyagot rendezték, leszámolták, majd beköttették, és egy rövid leírást, segédletet készítettek hozzá, amelyet a digitalizált iratanyag elejére illesztettünk. A segédlet szerint a Párttörténeti Intézet az iratcsomót egy már meglévő törzsanyagból, továbbá a Belügyminisztérium irattárából („MOT-anyag”), az Igazságügyi Minisztérium irattárából (Friedrich elleni vádirat), a

Budapesti Büntetőtörvényszék jogutóda, valamint a Fővárosi Főügyészség irattárából begyűjtött iratanyagból alakította ki. A Budapest Főváros Levéltárába került 31 kötetnyi bekötött iratanyag, valamint 17 füzetnyi gyorsírással készült jegyzőkönyv 5 kis dobozban lett elhelyezve. A Tisza-perhez kapcsolódó 1 doboznyi, vegyes tárgyú, eredeti, de töredékes iratokat szintén 1989-ben, egy magánszemélytől vásárolta meg a levéltár. Ezek a főképp rendőrségi és ügyészségi iratok utólag, 6. dobozként, a már levéltári állományba vett anyag végéhez lettek illesztve, és a jelen projekt keretében rendezve, leszámozva.

A rendezés során figyelembe kellett venni, hogy az iratanyag különböző regisztraturákból származik és meglehetősen hiányos. A nyomozás továbbá eredetileg Kéri Pál és társai ellen, gyilkosság gyanújával indult, de az eljárás során számos más személy felelőssége felmerült, ezért az iratanyaghoz mellékpercek, több más személyre vonatkozó nyomozati anyag, tanúvallomás, és korábbi, illetve más bíróságok határozatai, ítéletei is csatolva lettek.

A peranyag öt nagyobb részre osztható. Az első részegységbe az I-XXII. kötetek (1-1139. folio) sorolhatók. Ezek lényegében a rendőrségi és ügyészségi nyomozati anyagot tartalmazzák. Bejelentések, tanúvallomási-, tanúkihallgatási jegyzőkönyvek, végzések - például előzetes letartóztatások meghosszabbítása -, hivatalos kérvények, válaszlevelek és vallomások anyagait. A tanúkihallgatási jegyzőkönyvekhez segítséget nyújt a betűrendes segédlet. Szintén ebben az anyagrészen található meg a 38-40. lapokon báró Radvánszky Béla beadványa Károlyi Mihály ellen. Az 567. oldaltól a rendőrfelügyelők ellen indított ügyészségi nyomozás megszüntetésének határozata olvasható. A teljes ügyészségi eljárás iratai VII. 18. d. 13-4029/1920. levéltári jelzettel szintén digitalizálásra kerültek („Ügyészségi vizsgálat rendőrök ellen”). A 625. laptól a fogvatartott személyek törvényszéki elmeorvosi szakértők vizsgálati eredményének jelentése található. A 850-869. lapjain szintén a nyomozati anyag rész tartalmazza a Magyar Királyi Budapesti Hadosztálybíróság, mint Ítéldbíróság ítéletének másolatát. A mellékperként indult Friedrich István elleni eljárás ügyészségi vádirata a XXI. kötet 1050-1089. lapokon található. A vád gyilkosságra való felbujtás volt, amely alól a bíróság Friedrichet felmentette. Az 1094. laptól kezdődően található a Tisza István védelmére kirendelt csendőrök hadbírósi perében hozott bírósági határozat. Ennek első négy lapja hiányzik.

A második részegységbe sorolható XXIII-XXXV kötetek (1140-1898. folio) a főtárgyalási jegyzőkönyveket tartalmazzák. Az 1921. április 11-én kezdődő, 107 ülésnapot felölelő tárgyalás jegyzőkönyveinek jelentős része hiányzik, vagy hiányos. Az 1140-1898. lapig terjedő iratanyag 43 nap jegyzőkönyveit tartalmazza. Itt található többek között Friedrich István meghallgatása, Szentkirályi Béla nyugalmazott főkapitány és Szurmay Sándor nyugalmazott honvédelmi miniszter tanúvallomása. Ugyancsak itt olvasható Immerglück Károly fővárosi elektromos pénzbeszedő tanúvallomása Kundacker Józsefről. Neki egy korábbi vallomásában Kundacker neve nem jutott eszébe, ezért Müllert mondott. Így került a vádiratba Kundacker helyett Müller tengerész neve. A valóságban ez a két név azonos személyt takar. Itt szerepelnek továbbá a telefonközpont alkalmazottainak, illetve vezetőjének meghallgatásai, Laehne Hugó nyugalmazott államtitkár tanúvallomása. Augusztusban hangzott el dr. Szilassy Pál vádbeszéde és dr. Gál Jenő ügyvéd védőbeszéde, amelyek szintén e részegységben találhatók.

Az irategyüttes harmadik részét a XXXIV-XXXVIII. kötetek (1899-2111. folio) „vegyes iratok”

képezik. Itt javarészt a külföldön tartózkodó Csernyák Imre és Pogány József vádlottak kiadatására vonatkozó kérelmeket és az azokra adott válaszokat találjuk. Itt találjuk továbbá a vidékről érkező bejelentéseket, tanúkihallgatásra jelentkezők megkereséseit illetve egyéb nyomozati anyagokat, rendőrségi jelentéseket, jegyzőkönyveket is. A Váci Rendőrkapitányság jegyzőkönyve az 1923. lapon, a Debreceni Rendőrkapitányság tanúvallomási jegyzőkönyvei az 1923. és a 1953. lapokon találhatóak. Ennek az iratanyagnak a nagyobb része tehát az ügy nyomozati anyagát tartalmazza, ugyanakkor a 2090-2100. lapon szerepel az ítéletábrának Gaertner Marcell és Kéri Pál ügyében hozott ítélete, valamint a 2101-2103. lapokon Gaertner Marcell Kúriához történt fellebbezése is.

A következő, negyedik részt négy kötet, valójában dossziékban elhelyezett iratok, azok az iratok alkotják, amelyeket Budapest Főváros Levéltára később vásárolt meg egy soproni magánszemélytől. Ebben található Vágó (Wilhelm) Jenő, Sztanykovszky Tibor, Gaertner Marcell és Hüttner Sándor korábbi rendőrségi és bírósági anyagai. Ezek a következőképpen tagolódnak:

- XXXIX. kötet Vágó (Wilhelm) Jenő (2112-2201. lapok) lényegében a Budapesti Kir. Büntetőtörvényszéken csalás és sikkasztás ügyében keletkezett iratok, valamint 1918-ban az Ítéletábrához intézett felfolyamodásának iratai.
- XL. kötet Sztanykovszky Tibor (2202-2327. lapok) a Kassai Császári-Királyi Hadosztálybíróság hiányos iratai, valamint a Budapesti Királyi Járásbíróságon válása ügyében keletkezett iratok.
- XLI. kötet Gaertner Marcell (2327-2387. lapok) Balassagyarmati Törvényszéken közokirathamisítás és csalás ügyében keletkezett iratai, valamint a Budapesti Kerületi Katonai Parancsnok nyomozóparancsa és az ahhoz kapcsolódó iratok.
- XLII. kötet Hüttner Sándor (2388-2479. lapok) vonatkozásában Felvidéki Karhatalmi Parancsnokság sikkasztás és hivatalos hatalommal való visszaélés tárgyában tett feljelentése, elfogatóparancsa és az ügyben keletkezett egyéb iratok.

Az ötödik részbe sorolható a XLIII. kötet, amely a tárgyalás során bemutatott bűnjelek egy részét tartalmazza. Többek között kivonatokat a minisztertanács 1918. évi jegyzőkönyveiből, valamint Sztanykovszky Tibor naplóját, igazolványokat, fényképeket. Természetesen az itt szereplő iratok is nagyrészt hiányosak.

A hatodik részegységet a XLIV-LVII. kötetek (2569-3698. folio) a tárgyalás során, gyorsírással készített jegyzőkönyvek alkotják, amelyek 14 darab eredeti füzetben találhatóak. Ezek átírva nincsenek, így nem tudjuk megállapítani, hogy azok lefedik avagy kiegészítik-e a végül legépelte tárgyalási jegyzőkönyveket. A gyorsírással készített jegyzőkönyvekről a Párttörténeti Intézet segédlete közöl további adatokat.

A Tisza-perhez kapcsolódóan a Budapesti Királyi Ügyészség büntetőperes iratai, VII. 18. d. jelzetű levéltári állagában további iratok találhatóak. Amint a - korábban már említett - 13-4029/1920. jelzetű ügyiratból kiderül, Dr. Dietz Károly, Szentkirályi Béla, dr. Páll György és Kormos Károly volt rendőrparancsnokok ellen hivatali hatalommal való visszaélés büntette tárgyában az ügyészség a nyomozást megszüntette. Az ügyirat részét képezik még tanúvallomási jegyzőkönyvek, rendőrségi jelentések is.

A Tisza-per bírósági eljárásának rekonstrukciója során tapasztalt hiányokból arra lehet következtetni, hogy a teljes peranyag eredetileg akár több tízezer oldalnyi is lehetett. Az eltűnt

iratok felbukkanására nem lehet számítani, ismert iratórzó intézményekben további anyagrészek tudomásunk szerint nem találhatóak.

Köllő Mónika

IRODALOM

- CZERNIN Ottokár gróf: Emlékeim Tisza István grófról. Budapest, 1925.
- JUHÁSZ NAGY Sándor: A magyar októberi forradalom története. Budapest, 1945.
- KÁROLYI Mihály: Egy egész világ ellen. Budapest, 1965.
- HEGEDŰS Sándor: Egy politikai per kulisszatitkai. Budapest, 1976.
- PÖLÖSKEI Ferenc: A rejtélyes Tisza-gyilkosság. 1988.
- BENCSIK Gábor (szerk.): Gróf Tisza István gyilkosai a hadbíróság előtt. Budapest, d. n. [2002]
- CSERE Péter: Gróf Tisza István meggyilkolása. Budapest, 2013.